

Міністерство освіти та науки України
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАФЕДРИ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ**

Випуск I

Одеса 2010

УДК 94(100) «01/17» (08)

ББК 63.3(0)3/51

Libra: Збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків / Під ред. І.В. Немченко. – Одеса, 2010. – 140 с.

У збірці представлено результати наукових досліджень викладачів і аспірантів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, присвячені різним аспектам історії Європи від доби раннього християнства до Французької буржуазної революції.

Збірку «Libra» підготовлено в межах наукової теми кафедри: «Цивілізація Європи: історична еволюція доби античності, середніх віків та раннього модерного часу» (№ держреєстрації - 0106U012138)

Редактор

І.В. Немченко

Технічний редактор

О.М. Луговий

Рецензенти:

Сорочан Сергій Борисович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені Каразіна

Хмарський Вадим Михайлович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету імені І.І. Мечникова 26 січня 2010 р., Протокол №4.

ISBN 966-96181-9-7

© Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І.І. Мечникова

ЗМІСТ

Від редактора	4
Казаков Т.М. Дієта, прийнята Богоу: монтанізм Тертуліана та християнська традиція посту	5
Горнова І.С. Іоанн Скилиця та Михаїл Пселл як представники різних напрямків візантійської історичної традиції	19
Луговий О.М. Найманці німецького походження у візантійській армії XI-XIII століть	30
Боровський О.С. Іспанський хроніст XVI ст. Франсіско Лопес де Гомара та його творчий доробок	59
Довгополова О.А. Особливості розуміння Біблійного закону в англійській тираноборчій думці (за матеріалами «Короткого трактату про політичну владу» Дж. Понета)	67
Радзиховська О.О. Іоанн Вільгельм Стукіус та його схолії до «Периплу» Понта Евксинського	78
Нємченко І.В. Політичне вчення Томаса Гоббса та антична культурна спадщина	89
Тоцький П.М. Проблема свободи віросповідання в діяльності Конституанти	100
Ізбаш-Гоцкан Т.О. Виникнення та діяльність Нумізматичного відділення Російського археологічного товариства	122
Аннотации – Abstracts	134
Перелік скорочень	139
Відомості про авторів	140

О.С. Боровський

ІСПАНСЬКИЙ ХРОНІСТ XVI СТ. ФРАНСІСКО ЛОПЕС ДЕ ГОМАРА ТА ЙОГО ТВОРЧИЙ ДОРОБОК

В іспанській історії XVI століття посідає особливе місце, по праву називаючись «золотим». І справа аж ніяк не тільки в тих потоках дорогоцінних металів, що, беручи початок у землях підкорених індіанських народів, транзитом через королівську скарбницю іспанських монархів розливалися по всій Європі. Це був час найвищого розквіту і могутності молодого держави, коли жодна, навіть зовсім незначна, політична подія в Західній Європі і на Американському континенті не могла відбутися без врахування інтересів іспанської корони. Регулярні війни по всіх напрямках, палацові інтриги, дипломатичні місії, процес освоєння Нового Світу - усе це викликало величезний інтерес в суспільстві, а тому потребувало опису. Отже, здається цілком логічним, що у ці бурхливі часи в Іспанії з'являється ціла плеяда талановитих хроністів і письменників, чиї роботи читаються і досліджуються вже протягом п'яти сторіч. Однак треба зазначити, що і досі у цій площині залишається значна кількість нерозкритих питань і білих плям.

Одним з мало досліджуваних у вітчизняній літературі хроністів є Франсіско Лопес де Гомара. У колах дослідників історії іспанської конквісти Гомара відомий, насамперед, як біограф Ернана Кортеса й автор кількох робіт, присвячених відкриттю і завоюванню Нового Світу, написаних зі слів очевидців і хронік попередників. Доля хроніста є яскравим прикладом того, наскільки людина може бути залежною від примх володарів цього світу. Суворі заборона на видання його «Загальної історії Індій», а також тавро брехуна і оспівувача слави Кортеса, яке було поставлене на ньому Берналем Діасом¹ і Бартоломе де Лас

¹ Bernal Diaz del Castillo. Verdadera historia de los sucesos de la conquista de la Nueva-España // Historiadores primitivos de Indias: Noticias biográficas. – T. 1. – Madrid: Impr. de M. Rivadeneyra, 1852. – P. 12, 19, 29.

Касасом², відсунули його роботи на другий план, зробивши їх, здебільшого, полем інтересу сучасних біографів Кортеса. В очах багатьох істориків він був і залишається безпринципним брехуном, підлабузником і прихильником вбивств і руйнувань, що заподіяли його співвітчизники індіанським народам.

Звичайно, погляди Гомари були дійсно далекими від гуманістичних ідеалів «захисника індіанців» Лас Касаса. Не з кращого боку його характеризує і документально підтверджене припущення істориків про те, що свою роботу він писав на замовлення³. Але, з іншого боку, не можна заперечувати, що такий стан речей призвів до значної історичної несправедливості. З волі правителів іспанський історик на кілька століть був приречений на забуття і позбавлений можливості виправдати себе перед нащадками. Адже навіть ті історики, що користувалися благоволінням іспанських монархів і мали доступ до королівських архівів, не наважувалися прямо посилатися на роботи хроніста.

У першу чергу, зазначене вище стосується таких праць Гомари, як «Аннали Карла V» і «Хроніка Рудобородих», що так і не були видані ні за життя автора, ні протягом кількох сторіч по його смерті. Ці роботи, що містять багатющий і надзвичайно цінний матеріал з історії Європи і Північної Африки першої половини XVI в., у край рідко використовуються дослідниками. Проте значення їх важко переоцінити, бо Гомара був чудово обізнаний у сучасних йому подіях, являючись свідком багатьох з них.

Ще більше таємниць зберігає в собі біографія самого Гомари. Усі попередні спроби пролити світло бодай на основні віхи його життя породжували більше загадок, ніж давали конкретних відповідей.

Одним з таких суперечливих питань стосовно біографії Гомари є проблема точного визначення років його народження і смерті. Більшість доступних джерел інформації просто копіюють одне в одного ці дані, навіть не роблячи спроб поставити

² Лас Касас Б. История Индий (сокр.). – Л.: Наука, 1968. – С. 365-367.

³ Rojas J. L. de. Introducción // Gómara F. L. de. La Conquista de México. – Madrid: Historia 16, 2000.

<http://www.artehistoria.jcyl.es/cronicas/contextos/11492.htm>

під сумнів їхню вірогідність. Найбільш розповсюдженою версією дат його народження і смерті, мабуть, можна вважати 1510-1560 рр. Ця версія досить часто надається у різного роду енциклопедичних виданнях⁴, в тому числі у вузькоспеціалізованих⁵. Щодо дати смерті, на жаль, і досі неможливо сказати будь-що достовірне. Хоча з цього приводу існує безліч міркувань⁶, можна констатувати, що вони настільки ж категоричні, як і необгрунтовані. Проте дату народження можна визначити з точністю до часу доби. У своїх «Анналах Карла V» автор сам вказує, що народився вранці у неділю 2 лютого 1511 р. в місті Гомара, розташованому неподалік від Сорії в Старій Кастилії⁷. З огляду на цей факт, виникає цілком резонне питання, звідки дослідники за наявності такого вірогідного джерела взяли 1510 рік?

Річ у тім, що «Аннали» уперше були вийшли друком лише в 1912 р. завдяки англійському іспаністу Роджеру Бігелову Меррімену, і тому редактори хронологічно більш ранніх видань були, імовірно, змушені ґрунтуватися на недостовірних даних. Однак у такому випадку залишається загадкою, чому деякі сучасні і шановні видання продовжують наполягати на 1510 р. Буде слушно припустити, що ця дата в XIX столітті також вважалася чимось само-собою зрозумілим. Ось чому у своїй вступній статті до першого видання «Autores Españoles» Енріке де Ведія висловлює подив з того, що Ортіс де Суньїга у своїх анналах Севільї не згадує про цього видатного сина свого міста (на той час саме Севілья вважалася рідним містом Гомари)⁸.

Свідощтв про те, як зростав і виховувався Гомара, а так само будь-яких записів щодо його родини не збереглося. Вважа-

⁴ Encyclopedia Britannica. – vol. 14. – Chicago; London; Toronto: Willam Benton, 1959. – P. 387; Enciclopedia Universal Sopena. – T. 5. – Barcelona, Provenza 95, 1980. – P. 5108; Larousse, P. Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle. – T. 8. – Paris: Imprmerie Larousse, rue Montparnasse, 17. – P. 1357.

⁵ Латинская Америка. Энциклопедический справочник / глав. ред. Вольский В.В. – Т.2. – М.: Советская Энциклопедия, 1982. – С. 141.

⁶ Enrique de Vedia. Noticia de la vida y escritos de Francisco Lopes de Gómara // Historiadores primitivos de Indias: Noticias biográficas. – T. 1. – Madrid: Impr. de M. Rivadeneyra, 1852. – P. XIII.

⁷ Gómara F. L. de. Annals of the emperor Charles V. Spanish text and english translation. – Oxford: Merriman, 1912. – P. 182.

⁸ Enrique de Vedia. Op.cit. – P. XIII.

ється, що він закінчив університет в Алькала-де-Енарес, після чого якийсь час займав кафедру риторики, але точних підтверджень цьому немає⁹. У 1531 р. у віці двадцяти років він був рукопокладений у сан священика.

Достовірна інформація про італійську політику, у тому числі і про незначні епізоди при папському дворі, якими Гомара оперує у згаданих вище «Анналах», дає можливість припустити, що наступні 10 років хроніст міг знаходитися при дворі Климента VII, де в той час було чимало священиків з Іспанії. Це припущення також підтверджують слова самого Гомари, який повідомляє, що в Болоньї і Венеції він мав бесіду з Олафом Магнусом, архієпископом Упсали. На думку дослідників, це могло відбутися тільки в період від 1537 до 1540 р., коли Олаф Магнус знаходився в Італії з дипломатичною місією¹⁰.

З абсолютною точністю можна стверджувати про його перебування в 1540 р. у Венеції, куди він супроводжував посла Кастилії, сина графа Тенділла, Дієго Уртадо де Мендосу¹¹. Цей факт дає підстави припустити, що якщо Гомара дійсно перебував в Італії після свого рукопокладення, то в період між 1531 і 1540 р. він міг повернутися до Іспанії і звідти вже в 1540 р. вирушити до Італії в складі дипломатичної місії. Ця місія була очолювана сином впливової в Іспанії людини¹², що може так само свідчити про досить високе становище Гомари в цей період. З іншого боку, відсутність точних даних не заважає нам припустити, що Гомара міг приєднатися до Мендоси вже в самій Венеції.

З упевненістю можна стверджувати, що його перебування в Італії скінчилося 28 вересня 1541 р., коли він відбув зі Спеції в складі імперської експедиції, що мала на меті облогу Ал-

⁹ Merriman R. B. *Introducton // Gómara F. L. de. Annals of the emperor Charles V. Spanish text and English translation.* – Oxford, Merriman, 1912. – P. I.; Rojas J. L. de. *Op.cit.* <http://www.artehistoria.jcyl.es/cronicas/contextos/11492.htm>

¹⁰ Merriman R. B. *Op.cit.* – P. II.; Lacroix J. G. *Pròlogo // Gómara F. L. de. Historia general de las Indias y Vida de Hernán Cortés.* – Caracas: Biblioteca Ayacucho, 1978. – P. XI.

¹¹ Rojas J. L. de. *Op.cit.*

<http://www.artehistoria.jcyl.es/cronicas/contextos/11492.htm>

¹² Кеймен Г. *Испания: дорога к империи.* – М., 2007. – С. 45.

жиру. Всупереч авторитетній думці адмірала Дорія, для експедиції було вкрай невдало обрано пору року, і сильні шторми знищили імперський флот¹³. Імовірно, саме під час цієї горезвісної кампанії Гомара звів знайомство з Ернаном Кортесом, чийм духівником і палким прихильником він незабаром став. Кортес, змучений постійною боротьбою за визнання своїх завоювань в Новому Світі, повернувся до Іспанії в 1540 р., і вже наступного року зійшов на палубу галери адмірала Кастилії і свого покровителя при дворі Енріке Енрікеса. Можливо, Енрікес обіцяв, що його участь в експедиції буде відзначена імператором і поверне йому симпатії монарха. Однак вийшло зовсім навпаки. Після перших невдач біля берегів Північної Африки Карл V заговорив про відступ, що вкрай здивувало Кортеса, який здобував перемоги в Мексиці з набагато меншими силами. Наполягаючи на своєму, Кортес лише налаштував проти себе вінценосну особу і у результаті був недопущений на військову раду, на якій було затверджено наказ про відступ¹⁴.

Після цієї провальної кампанії Гомара повернувся до Іспанії у почті Кортеса. Оскільки Кортес, намагаючись виклопатати у імператора деякі пожалування і нагороди, яких він, впадши в немилість, був позбавлений, постійно знаходився при королівському дворі у Вальядоліді, то цілком логічним буде припустити, що там само, аж до 1544 р., перебував і його духівник.

Незважаючи на певне поліпшення у відносинах Кортеса й імператора та пишний прийом на честь Кортеса, влаштований Карлом на подяку за його участь в експедиції проти берберів, вимоги покровителя Гомари були задоволені лише частково. У 1543 р. імператор залишив Іспанію, а разом з тим втратив сподівання на задоволення своїх вимог і Кортес¹⁵. Ще рік проживши у Вальядоліді і побувавши на весіллі Філіпа II у Саламанці, Кортес відправився до Севільї, маючи намір повернутися до Америки. Однак так і не доїхавши до місця призначення, Кортес поми-

¹³ Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании. – Т. 2. – М.: Издательство иностранной лит-ры, 1951. – С. 41.

¹⁴ Дюверже К. Кортес. – М.: Молодая гвардия, 2005. – С. 238.

¹⁵ Cortes H. Carta-memorial de Hernan Cortes al Emperador. De Valladolid, à 3 de febrero de 1544 // Colección de documentos inéditos para la historia de España. – Paris, 1866. – P. 567.

рає 2 грудня 1547 р. в Кастальєсі-де-ла-Куєста, в околицях Севільї¹⁶.

Імовірноше за все, після смерті свого патрона Гомара повернувся до Вальядоліду, на що вказує його знання дрібних таємниць королівського двору. Підтверджує це і Гарсіласо де ла Вега, відзначаючи, що в 1552 р., коли вийшла друком «Загальна історія Індій», Гомара був у Вальядоліді. Однак після указу, виданого 17 листопада 1553 р. тоді ще іспанським принцем Філіпом про вилучення цієї роботи з друку і конфіскації її екземплярів з полиць книжкових крамниць, Гомара залишив Вальядолід, не втрачаючи при цьому зв'язків із двором, про що свідчать усе ті ж «Аннали». Надалі його слід втрачається.

Як уже було сказано, найбільшою загадкою при вивченні біографії Франсіско Лопеса де Гомари є дата його смерті. Енциклопедичні видання, так само як і у випадку з датою народження, зберігають вражаючу єдність, називаючи 1560 рік¹⁷. І точно так само як у випадку з датою народження, вивести першоджерело цієї категоричної інформації (виключенням є «Советская историческая энциклопедия»¹⁸, яка робить застереження про те, що дата приблизна) досить проблематично. Абсолютно точно, що Гомара не міг вмерти раніш 1557 р., тому що довів «Аннали Карла V» до кінця 1556 р.

Більше сенсу в це питання внесли розвідки Роджера Меррімена, якому вдалося досить переконливо обґрунтувати свою точку зору. На його думку, найбільш імовірною датою смерті Гомари варто вважати 1566 р. Меррімену вдалося знайти документи, які свідчать про те, що 26 вересня 1572 р. Філіп II наказав коррехідору Сорії Хуану де Саласару відправити когонебудь у Гомару з метою вилучення всіх паперів, що належали

¹⁶ Дюверже К. Вказ.пр. – С. 286.

¹⁷ Encyclopedia Britannica. – vol. 14. – Chicago; London; Toronto: Willam Benton, 1959. – P. 387; Enciclopedia Universal Sopena. – Т. 5. – Barcelona, Provenza 95, 1980. – P. 5108; Larousse, P. Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle. – Т. 8. – Paris: Imprmerie Larousse, rue Montparnasse, 17. – P. 1357.; Латинская Америка. Энциклопедический справочник / Глав. ред. Вольский В.В. – Т.2. – М.: Советская Энциклопедия, 1982. – 141.

¹⁸ Советская Историческая Энциклопедия / Глав. ред. Жуков Е. М. – Т. 8. – М.: Советская Энциклопедия, 1965. – Кл. 788.

Франсіско Лопесу де Гомарі (про якого говорилося як про вже померлого)¹⁹, що могли зберігатися у його спадкоємців. На місці Педро Руїс, що доводився Гомарі племінником і, судячи з усього, єдиним родичем, підтвердив факт передачі Гомарою своїх паперів у його власність в 1566 р., що, на думку Меррімена, було актом передачі спадщини, а значить, саме 1566 р. варто вважати роком смерті Гомарі²⁰.

Проте, крім вищевказаних версій іноді можна зустріти дату 1598 р. У першу чергу, це стосується біографів Гомарі ХІХ ст. Зокрема, Енріке де Ведія, крім року смерті, навіть називає Севілью як місце, де це відбулося. Однак через те, що жодних посилань на першоджерело автор не надає, його припущення здається необґрунтованим²¹.

У зв'язку з цими обставинами ми можемо констатувати, що на даний момент про життя Франсіско Лопеса де Гомарі відомі лише уривчасті і вкрай неточні дані, зібрані по крихтах нечисленними біографами хроніста. Інформація ж про те, де був і чим займався Гомара після 1553 р. і зовсім не збереглася. Тому здається доцільною спроба встановити принаймні основні віхи його життя.

Підсумовуючи, відзначимо ще один важливий аспект. Якщо «Загальна історія Індій» і «Аннали Карла V» вже неодноразово видавалися друком та більш-менш активно використовуються науковцями (у першу чергу це стосується «Загальної історії Індій»), то про «Хроніку Рудобородих» цього аж ніяк не можна сказати. Ця робота Гомарі була видана лише одного разу у середині ХІХ ст.²², і з того часу важко знайти навіть посилання на хроніку. Такий стан речей не може не викликати подиву, адже «Хроніка Рудобородих» містить надзвичайно багатий матеріал з історії Північної Африки першої половини ХVІ ст. У центрі уваги Гомарі в даній роботі опиняються непримиренні вороги іспанської держави - мусульманські пірати Арудж і

¹⁹ Merriman R. В. *Op.cit.* – P. VII.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ Enrique de Vedia. *Op.cit.* – P. XIII.

²² У 1853 р. «Crónica de los Barbarrojas» була включена в VI том «Memorial Histórico Español» видавництва Real Academia de la Historia (ст. 331-455).

Хайр-ад-Дін Барбаросса, що тримали у напрузі все західне Середземномор'я. Спираючись на роботи своїх попередників, а також на власні враження від експедиції 1541 р., автор з притаманною йому точністю описує події, що призвели до захоплення братами-піратами влади в Алжирі, численні військові кампанії Карла V у Північній Африці та дипломатичні відносини між країнами Середземномор'я того часу.

Отже, з огляду на усе викладене вище, можна констатувати, що праці Гомари можуть бути цінними не лише для іспанців або історіографів Гомари, а й для будь-якого дослідника, що займається історією, політикою, економікою чи військовою справою країн Середземномор'я у XVI ст.